

**UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ**

Vladan Hanulík

**NEKONVENČNÍ LÉČEBNÉ TAKTIKY V DOBĚ
PROFESIONALIZACE MEDICÍNY**

Vznik a vývoj lázní Gräfenberg v 1. polovině 19. století

Autoreferát disertační práce

Pardubice 2013

I. Téma práce a heuristická východiska

Disertační práce představuje analýzu vzájemného prolínání diskurzů profesionalizace a monopolizace léčebného pole a nekonvenčního léčebného systému hydropatie v 1. polovině 19. století. Výzkum recepce vzniku a působení vodoléčebných lázní Gräfenberg (Lázně Jeseník) Vincenze Priessnitze (1799-1851) je založen na rozboru korpusu hydropatické literatury, souboru textů úřední proveniencie a pramenů osobní povahy. Cílem je problematizovat dosavadní představy o homogenní povaze výkonu léčebných aktivit v první polovině 19. století a představit recepci provozování nekonvenčních terapeutických aktivit ze strany disciplinačních orgánů i pacientů.

Hydropatie se stala ve 30. letech 19. století značně medializovaným léčebným směrem. Popularitu nekonvenční léčebné praxe využívající k terapeutickým účelům dietetického režimu a účinků přímého působení chladné vody na lidský organismus zajistil svou činností Vincenz Priessnitz, rovněž však také paralelně vydávané spisy propagující a obhajující neinvazní charakter vodoléčebných metod. V době postupující profesionalizace léčebného trhu bylo působení nevzdělaného léčitele selského původu historickou zvláštností, svou podstatou zcela protichůdné vůči zdánlivě hegemoniálním tendencím prosazování profesionalizované podoby léčebné péče a procesu medikalizace společnosti.

Pro potřeby výzkumu a stanovení relevantních závěrů byly využity tři základní okruhy pramenů. Prvním z nich je soubor statí, článků a knih publikovaných v době života a působení Vincenze Priessnitze. Jejich prostřednictvím můžeme analyzovat diskurzivní formaci textů, které byly konstitutivním prvkem intertextuální reality. V rámci rozboru těchto děl se pozornost soustředila zejména na způsob utváření hydropatického diskurzu.

Další korpus pramenů tvoří texty vzešlé z činnosti odlišných původců. Jedná se především o archivní materiály spojené s existencí Lázeňské policejní inspekce, reflektující prostředí lázní z pozice disciplinačního aparátu; archivních materiálů vzešlých z agendy úřadů a působení samotného Priessnitze. Různorodost těchto materiálů a odlišné důvody jejich vzniku nedovolují danou skupinu označit jako homogenní, spojuje je však autenticita jejich původu a odlišnost motivací, díky nimž dokumenty vznikly. Daný soubor pramenů vznikl z činnosti aktérů, participujících na vývoji lázní Gräfenberg. Zatímco první skupina pramenů byla ze své povahy zaměřena na formulaci sdělení určených veřejnosti, prameny z druhého souboru byly určeny uzavřenému okruhu osob a jejich primárním cílem tedy nebylo ovlivňovat veřejnost prostřednictvím strategie diskurzivního formulování textu. V práci jsou využity zejména prameny úřední povahy vzešlé z činnosti Lázeňské policejní inspekce se sídlem ve Frývaldově (Jeseník) a obecního magistrátu Jeseník.

Třetím heuristickým okruhem jsou prameny osobní povahy, reflektující prostředí lázní Gräfenberg. Jedná se o soubor osobní korespondence pacientů, konsiliárních dopisů pacientů Vincenze Priessnitze, memoárů lázeňských pacientů, lazebníků, sluhů, obchodníků a dalších osob. Převážná většina zdrojů je deponována v archivním fondu Rodinný archiv Priessnitz-Ripper ve Státním okresním archivu v Jeseníku. Jedná se především o obsáhlý archiv korespondence, kterou obdržel Vincenz Priessnitz během svého života od pacientů, tedy archiválií, pro něž se v prostředí německé historiografie užívá termín *Patientenbrief*. Svým rozsahem je daný soubor patrně nejrozsáhlejším fondem podobného charakteru z 19. století v českých zemích a to i přesto, že byl dochován značně torzovitě. V dopisech pacienti zpravidla uváděli stručnou historii svého zdravotního stavu a domněnky o příčině jeho zhoršení, případně připojovali stručnou zprávu osobního lékaře, to vše s žádostí o Priessnitzův názor, zda je jejich choroba léčitelná aplikací vodoléčebných procedur. Nakolik mohou na léčbě participovat sami či zda je nutno absolvovat léčebný pobyt

přímo v Gräfenbergu. Dále se jedná o dopisy bývalých pacientů Vincenze Priessnitze s popisem vývoje jejich zdravotního stavu po opuštění lázní. Korespondence tak obsahuje detailní charakteristiky zdravotních potíží a mnohdy i přiložené odborné anamnézy. Máme také možnost čerpat z osobních a cestovních deníků, dochovaných účetních souborů, ale i z pramenů obrazového charakteru, jako jsou kresby navštívených míst.

Egodokumenty umožňují proniknout do způsobu navazování společenských kontaktů v lázeňském prostředí, zčásti i přiblížit každodennost lázeňského života. Problematické je ovšem jejich využití pro zjištění zdravotnické motivace k lázeňskému pobytu jednotlivých osob. Pokud se z egodokumentů dozvídáme o nemoci, je to zpravidla nemoc cizí osoby, která je zde zmiňována. Při charakterizování vlastního zdravotního stavu bývá autor mnohdy značně nekonkrétní a my se tak nedozvídáme, jakou nemocí byl v dané době postižen.

Specifickým typem pramenů jsou memoáry bývalých lázeňských pacientů, lazebníků, služebního personálu a současníků Vincenze Priessnitze, které shromažďoval Priessnitzův zet' Johann Ripper. Jejich informační hodnota je ovlivněna fenoménem vlivu kolektivní paměti na reflektované události, jež jsou součástí vzpomínek. Ripper začal shromažďovat výpovědi jednotlivých pamětníků až na přelomu 70. a 80. let 19. století, jsou tedy značně ovlivněny proměnou kulturní interpretace vodoléčby i činů Vincenze Priessnitze. Přesto jsou neopomenutelným zdrojem informací k provozu lázní, rozšiřující možné úhly pohledu na dění v lázních.

II. Hypotézy a cíle

Pramenná báze byla zvolena s cílem vzájemné komparace a stanovení závěrů v několika oblastech, jež jsou cílem předkládané analýzy. V době široké akceptace závěrů plynoucích z díla Michela Foucaulta bylo prvotní motivací prověřit míru působení *disciplinačních* principů správy společnosti (*populace*) a to zvláště se širokým pojem *medikalizace* společnosti 19. století. Za tímto účelem byl využit analytický koncept Michela de Certeau, diferencující z hlediska rozlišování míry determinace lidského jednání motivace aktérů na působení *strategií* a vykonávání *taktik*.

Michel de Certeau prostřednictvím studia jednání individuí polemizujícího s Foucaultovým principem governmentality prokázal, že k průniku diskurzivních praktik a utváření odpovídajících mocenských dispozitivů v každodenní praxi mnohdy nedocházelo a snaha po prosazení governmentalistické formy správy populace tak byla do značné míry spíše teoretickou ideou. Přístup, který ve svých studiích prohluboval, byl soustředěn na sledování vzájemného vlivu mocenských dispozitivů a autonomního jednání členů populace, řečeno jinými slovy, míru determinace jednání osob ze strany vládnoucího kulturního systému a individualitou charakterizovanou možností využívání taktik. Historie vzniku vodoléčby, tolerance poskytovaná výkonu neaprobované léčby i vysoká míra popularity, kterou nově utvořená nekonvenční léčebná praxe získala, jsou z tohoto pohledu ideálním příkladem nalezení diskontinuitních trhlin zdánlivě neproblematického rozvoje moderního lékařství založeného na vědeckých důkazech.

Studie je strukturována do kapitol, vylučujících se tematickým a zčásti také analytickým rámcem. Definování hlavních znaků nekonvenčních léčebných praktik bylo možné pouze v komparaci k vývoji ortodoxní “školské” medicíny. Úvodní dvě kapitoly z tohoto důvodu nabízejí syntetizující přehled vývoje medikální kultury v 1.

polovině 19. století s cílem představit širší rámec sledované problematiky. V těchto pasážích, ale i v následujících částech práce je využíván termín *léčebné pole*. Označuje sociální kategorii převzatou z teorie Pierra Bourdieu, který definuje *pole* jako autonomní část sociálního prostoru, která se řídí svými vlastními pravidly a je strukturována vlastním systémem distribuce forem *kapitálu*. Jedná se tedy o uzavřená sociální pole charakteristická vlastními formami autentifikace autority, jejichž vývoj a neustálé proměny jsou dány snahou aktérů, zavést do svého jednání nové, heterogenní prvky, které jim mají dopomoci k úspěchu. Zároveň je jejich tvárnost udávána snahou osob, majících v rámci daného pole dominantní postavení, jež se zpravidla snaží monopolizovat - bránit je zakonzervováním akceptovatelných strategií vedoucích k sociální, symbolické i ekonomické prestiži.

Jaké prvky byly využívány při snaze prosadit se v rámci profesionalizovaného *léčebného pole*, zkoumá třetí kapitola, jež je analýzou diskurzivních výpovědí, které na přelomu 20. a 30. let vytvořily předpoklad pro konstituování hydropatie, jakožto svébytného léčebného systému, považovaného za počátek rozvoje přírodně-léčebného hnutí v euroatlantické civilizaci.

Následující pasáže čtvrté kapitoly představují dekonstrukci textů referujících o počátcích působení Vincenze Priessnitze. Počátky terapeutické praxe slezského léčitele lze datovat do doby předcházející zformování hydropatického diskurzu, ale okamžik prolnutí vodoléčebných praktik a díky nově se etablojících alternativních způsobů vypovídání o otázkách zdraví, nemoci a lidské tělesnosti vedl ke vzniku specifického narativu, jehož funkcí bylo dotvářet dokonalou opozici vůči ortodoxnímu vědeckému lékařství.

Priessnitz využíval ve svůj prospěch dobové snahy o hygienizaci společnosti a veřejného prostoru. Z tohoto důvodu šesté kapitole rekapitulující průběh sporu o existenci vodoléčebných lázní Vincenze Priessnitze předchází nastínění hlavních

vývojových tendencí proměny kulturní funkce vody v 18. a 19. století. Neuzavřenost procesu profesionalizace léčebného pole v první polovině 19. století dokládá sedmá kapitola, rekapitulující etablování konkurenčních laických léčebných institucí v okolí města Jeseníku – vodoléčebného ústavu Josefa Weisse (1795-1847) a dietetických lázní Johanna Schrotha (1798-1856).

Výzkum byl rovněž zaměřen na přiblížení forem sociálního jednání v lázních, vystižení okruhu osob, které se na lázeňské sociabilitě podílely, způsobech vzájemné komunikace a na stanovení ideální typizované *role* návštěvníka lázní Gräfenberg. Pro zdůraznění specifčnosti slezských vodoléčebných lázní byla před vlastní pramennou analýzu zařazena osmá kapitola, přibližující obecné představy spojované s lázeňským prostředím, jakožto místem sociální exkluzivity, pro možné porovnání diferencí či společných atributů tradičních lázeňských středisek a slezského lázeňského komplexu.

Při koncipování charakteristik sociálního života v lázních Gräfenberg (9. - 14. kapitola) se ukázalo výhodné přiblížit historii tohoto místa z hlediska jeho vnitřní struktury. Nastínit očekávání, jež byla v myslích návštěvníků spojená s pobytem v Priessnitzových lázních, strategie jejich vzájemné komunikace i reflexi lázeňského prostředí. Za tímto účelem bylo využito explikačního modelu sociálního chování, jenž zformuloval Erving Goffman. Lázně v duchu této teorie není třeba popisovat pouze jako prostor, v jehož rámci se odehrává léčebná terapie pacienta, ale jako *jeviště*, umožňující realizaci specifických forem dramatizace jednání a vzniku nového typu sociální hierarchie. Analýza prostorového dispozitivu lázní Gräfenberg se také opírá o antropologické analýzy symbolických a formativních charakteristik prostředí, v jehož rámci je vykonávána sociální praxe osob a konceptualizaci fenoménu *sociální kůž* Edwarda S. Caseyho.

Výklad vzniku a reflexe rozvoje vodoléčebných lázní doplňuje v patnácté kapitole také analýza reflexe léčebných aspektů hydropatie, opírající se konceptuálně o

tzv. *Patientengeschichte*, tedy dějiny lékařství z pohledu pacientů. Na příkladech tří Priessnitzových pacientů je představena receptce vodoléčebných praktik, míra akceptace diskurzivních aspektů hydropatického systému i role individuality v preferencích volby podob léčebných systémů.

Překládaná studie s ohledem na recentní bádání nerekapituluje veškeré aspekty života a působení Vincenze Priessnitze, autor si v tomto ohledu v žádném případě nečiní nároky na vyčerpání výzkumu všech otázek spojených se vznikem vodoléčby a sociálně-kulturními dopady rozvoje hydropatického diskurzu. Lze ji spíše označit za analýzu vzájemného ovlivňování etablovaných diskurzivních formací (*strategií*) a sociálních praktik, tedy konkrétních forem jednání dějinných aktérů.

III. Dosažené výsledky

Historiografické narativní struktury nezřídka implikují do analýz studované problematiky imperativ chronologické následnosti kauzálních jevů. Rozvoj lékařství a medicánské kultury proto bývá interpretován jako permanentní nárůst vědeckých poznatků, jež díky odbornému diskurzu následně penetrovaly do široké veřejnosti a přispívaly tak k utváření jednotného postoje k otázkám spojeným s léčbou, nemocemi a zdravotním stavem.

Vznik vodoléčby, respektive hydropatie však svědčí spíše o opaku. V době zvýšeného tlaku na eliminaci neprofesionálních léčebných praktik se konstituovala léčebná oblast stojící zcela mimo legislativní rámec, jejímž ikonickým představitelem se stal neaprobovaný léčitel, Vincenz Priessnitz. Slezský léčitel byl osobností, která zcela nezávisle na předchůdcích rozvinula značně rozsáhlý soubor metod terapeutických aplikací studené vody a dalších přírodních prostředků k léčbě organismu.

Hlavní představitelé odlišných koncepcí nekonvenčního lékařství se považovali ve většině případů za solitéry a specifické terapeutické postupy odvozovali od svých osobních zkušeností, nikoli od společně sdílených konceptů. Přesto jejich působení vzbudilo ohlas v podobě masivní publikační činnosti desítek autorů. Specifický diskurz přírodních léčebných přístupů rozvíjeli autoři z řad nadšenců, obdivovatelů a propagátorů daných přístupů. Aktivity slezského podnikatele měly kořeny v tradicích lidového léčitelství, utvářely se zcela mimo sféru působení diskurzu odborného lékařství. Přímé působení fyzikálních terapeutických procedur a dietetických zásad, které Priessnitz prosazoval bez jakékoli racionální systematizace, však měly paralelu v utváření přírodně-léčebného diskurzu hydropatie, definující se zřetelně artikulovanými dichotomiemi vůči sféře „školského“ lékařství.

Empirický charakter získávání poznatků a stanovování zákonitostí koncepcí lze považovat za typický znak vodoléčebné praxe Vincenze Priessnitze. Praktická báze nekonvenčních metod byla hlavním argumentem využívaným ve sporu vedeném proti zastáncům majoritního vědeckého lékařství. Diferencujícím rozdílem mezi vědeckou tradicí lékařství a alternativními metodami léčby byl tedy rozpor vědění versus praxe. Je zřejmé, že tato diference byla v 19. století do značné míry způsobena nárokem okruhu fakultně vzdělaných lékařů na ovládnutí diskurzu vládnoucího *léčebnému poli*, jímž chtěli odlišit vědecké pojetí medicíny od dalších přístupů k léčbě lidského organismu. Je ovšem otázkou, zda lze nekonvenční léčebné praktiky chápat jako subverzivní reakci na impulz monopolizace konvenčních léčebných metod, jejíž podstatou byla snaha empiricky zpochybnit konkrétní terapeutické metody etablovaného modelu léčby při respektování již existující dominantní pozice školské medicíny, či spíše jako paralelní koncepci přístupu k lidskému tělu, jež měla být alternativou vymykající se podstatě existujícího myšlení a přístupu ke zdravotním otázkám a byla zcela samostatnou diskurzivní formací.

Vincenz Priessnitz obratně využíval při prosazování legalizace vodoléčebných aktivit vůči vládnoucí *strategii* profesionalizace léčebného trhu *taktiky* hledající trhliny v legislativním rámci úprav výkonu léčebné praxe, zároveň však také opodstatněnost fungování svého vodoléčebného ústavu podporoval argumentací převzatou z hygienizačního diskurzu. Proti tlaku kulturních determinant, jež mu znemožňovaly vykonávat terapeutickou praxi, dokázal pro své osobní zájmy skloubit subverzivní tradice lidového léčitelsví, empirické báze stanovování nových terapeutických principů vodoléčby, rétoriku jednoho z dominantních modernizačních diskurzů, romantickou estetizaci přírody a posléze i konstituující se korpus hydropatické literatury. Tolerance poskytovaná od druhé poloviny 30. let 19. století vodoléčebným lázním dokazuje úspěšnost uplatňovaných subverzivních *taktik*.

Popularita vodoléčebných lázní Gräfenberg byla ovšem zapříčiněna především medializací lokality v hydropatických publikacích a tisku. Autoři podílející se na publikační činnosti vytvářeli narativ, jenž konceptualizoval zejména dichotomie mezi civilizovaným světem vědy a skrytými zákony přírody, jejichž objevení mělo být předurčeno osobám vymaněným ze soudobých vědeckých diskurzivních formací. Z tohoto důvodu se stal Priessnitz ikonickou postavou přírodně-léčebného hnutí a lázně Gräfenberg byly konceptualizovány jako místo reprezentující symbolické prvky nového léčebného systému – jednoduchost, přirozenost a přírodnost.

Priessnitz sám ovšem při budování prostorové dispozice lázeňského komplexu a stanovování základních principů, jimiž se museli řídit všichni návštěvníci lázní, nezdědka přebíral *strategie* obvyklé ve sféře konvenčního lékařství. Výkon praxe slezského léčitele se pohyboval na rozmezí tradičních praktik „u lůžka“ pacientů a nově etablované klinické podoby léčby. Zatímco jesenické pacienty navštěvoval v prostorech jejich ubytování, v lázních Gräfenberg veškeré dění řídil centralizovaně. Své dominantní postavení, určené závislou pozicí pacientů na jeho osobě, sice nedával najevo při osobním styku, bylo však pevně zakotveno v prostorovém dispozitivu lázní. Celé společenství lázeňských hostů se koncentrovalo kolem jeho osoby u každodenního společného stolování. Byl to zpravidla on, kdo zahajoval společenské večery prvním tancem, a byl také tím, kdo určoval, kdy budou návštěvníci jeho lázní bdít, absolvovat léčebné terapie, i kdy se budou věnovat zábavě. Jsme tedy svědky etablování nové *strategie*, dle níž byl uspořádán prostor lázní i podoby sociální komunikace.

Díky podřízenosti všech návštěvníků pevně stanovenému vnitřnímu řádu lázní se v Gräfenbergu utvářelo mezi pacienty bez rozdílů stavů i sociálních tříd vědomí vzájemné sounáležitosti. Specifika vodoléčebných procedur ovlivňovala možnosti performování reprezentativních sociálních *rolí*. Z tohoto důvodu se pod

Priessnitzovým vedením utvářelo společenství pacientů nezřídka přirovnávané v biedermeierovském duchu k velké rodině vedené patriarchálním otcem – zakladatelem lázní. Od návštěvníků lázní bylo očekáváno, že budou rezignovat na symbolické aspekty jednání obvyklé v jiném prostředí a budou performovat *rolí* pacienta vodoléčebných lázní. Možnost ovlivňování jednání návštěvníků lázní však byla prostorově omezena na samotnou lázeňskou lokalitu.

Na základě rozboru korespondence pacientů rozhodně nelze říci, že by pacienti byli pouze pasivními příjemci Priessnitzových regulativů, nebyli však ani pouhými konzumenty poznatků šířených představiteli klíčových institucí profesionalizujícího se léčebného trhu, tedy zástupci lékařských fakult, představiteli zemských či krajských disciplinačních orgánů. Naopak lze konstatovat existenci přímé úměry mezi zhoršujícím se zdravotním stavem pacienta a jeho zvyšující se samostatnou aktivitou směřovanou k léčbě svého těla i k vlastním rozhodnutím, pro jakou metodu léčby, lék či lékaře se rozhodnou. V korespondenci lze sledovat, jak se zbystřují postřehy pacientů vůči vlastnímu tělu, pacienti sledují jeho konkrétní stav i projevy a jsou schopni definovat jakoukoli odchylku od běžného stavu. Pobyt ve vodoléčebných lázních a osvojení si základů terapeutických procedur bylo pro mnoho návštěvníků bezpochyby poslední nadějí na nápravu zdravotního stavu. Na základě rozboru korespondence pacientů však lze konstatovat, že k návštěvě lázní Gräfenberg byla řada hostů motivována nezřídka také snahou po rozšíření existujícího spektra léčebných metod. Díky zkušenosti s vodoléčebnými procedurami mohli následně pacienti samostatně posuzovat, zda je pro ně vhodnější konvenční či naopak nekonvenční léčebný postup. Popularitu vodoléčby i nárůst korpusu hydropatické literatury lze proto přičíst snaze pacientů uchovat si v oblasti léčebné praxe možnost individuálních voleb a disponovat možností využití osobních taktik určovaných subjektivními zájmy proti vlivu dominantních *strategií*.

IV. Summary

At the time of increased pressure on elimination of unprofessional medical practice was constituted a non-conventional therapeutic system standing completely beyond the legislative framework, identified with the iconic personality of self-educated healer Vincenz Priessnitz. Silesian peasant developed independently on the ancestors an extensive set of methods for therapeutic applications of cold water and other natural elements. For the purpose to promote the legalization of cold-water cure activities against the dominant strategies of scientific medicine Priessnitz skillfully used subversive tactics, which were based on seeking gaps in the legislative regulation of medical practice. Against the pressure of cultural determinants, which prevented him to perform therapeutic activities, he managed to combine for his personal interests the tradition of folk medicine, the subjective empirical basis acquired with his personal observation, rhetoric of the dominant discourses of modernization the hygienic habits, romantic aesthetization of nature and eventually the constituting discourse of hydropathical literature.

Priessnitz himself, however, often took advantage in the process of developing a spa complex Gräfenberg and defining its core principles, which have been compulsory to all spa visitors, from the existing strategies of conventional medicine. The relationship of Silesian healer to his patients is possible to characterize as a compromise between the traditional „bedside medicine" and newly established clinical form of treatment. Thanks to subordination of all patients to an established domestic Order of the spa institute the visit in Gräfenberg shaped between patients, regardless of their social or class status, the consciousness of mutual solidarity and belonging. Under the leadership of Priessnitz developed the community of patients often compared to a large Biedermeier family managed by a patriarchal father - the founder of the spa Vincenz Priessnitz.

Cold-water cure treatment was for many visitors undoubtedly the last hope to acquire their lost health. However, many guests of the hydropathical institute were also motivated by the effort to extend the existing range of potential medical practices. Thanks to individual experience with water-cure treatments patients could afterwards assess, independently on the expert scientific opinions, which system of medical healing (conventional or non-conventional) was more appropriate for their specific health condition. The popularity of cold-water cure treatment and hydropathical literature can be therefore attributed to an effort of patients to preserve a possibility of individual choices in the time of professionalization of medical practice, to the preference of subjective tactics over the influence of dominant strategies.

V. Přehled použitých pramenů a literatury

V.1. Archivní prameny

Státní okresní archiv Jeseník

Rodinný archiv Priessnitz-Ripper

Karton č. 1 – 38.

Krabice č. 1 – 6.

Fascikl č. 1.

Verzeichniss der Kurgäste welche das Priessnitzsche kalte Wasserbad zu Gräfenber bei Freiwaldau besuchten 1829-1838.

Archiv města Jeseník

Kniha přijatých měšťanů, kniha č. 417.

Registr přihlašovací povinnosti cizinců (1838-1850), kniha č. 434.

Signatura V, karton č. 10-11.

Signatura, XXXIII, karton č. 123.

Signatura LXIII, karton č. 180.

Signatura LXIX, karton č. 203-204.

Signatura LXVIII, karton č. 204-206, 207, 212.

Signatura LXXI, karton s. 211-212.

Signatura LXXXI, karton č. 231-248.

Signatura S, karton č. 337.

Městské muzeum v Mariánských Lázních

Verzeichniss über die Kurgäste in Marienbad von Jahren 1815, 1816, 1817, 1818.

Státní oblastní archiv Zámbrsk

Rodinný archiv Mensdorff-Pouilly - Chotělice

Korespondence Emanuela Mensdorff-Pouilly, karton č. 2.

Korespondence Huga Menssdorf-Pouilly, karton č. 2.

Rodinný archiv Thun - Choltice

Kniha návodů k aplikaci vodoléčebných procedur, balík č. 2.

Korespondence Theodorea a Sophie Thun-Hohensteinové z lázni Gräfenberg, karton č. 27-33.

Zemský archiv v Opavě

Archivní fond Lázeňská policejní inspekce Frývaldov (Gräfenberg) - Jeseník

Karton č. 1-3, 5-8.

Sbírka matrik Severomoravského kraje

Římskokatolická fara Jeseník 1790 - 1841, inventární číslo 3158.

Římskokatolická fara Jeseník 1842 - 1876, inventární číslo 3159.

Státní okresní archiv Teplice

Archiv města Teplice

Rejstřík hlášení cizinců, kniha č. 215.

V.2. Tištěné prameny

V.2.1. Editované prameny

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav, *Čelakovského sebrané listy*, Praha 1865.

FALLERSLEBEN, Hoffman von, *Mein Leben, Aufzeichnungen und Erinnerungen, Dritter Band*, Hannover 1868.

FELBINGER, Johann Nepomuk, *Kronika Mairánských Lázní 1786-1855*, Mariánské Lázně 2008.

GIBBS, John, *Letters from Graefenberg. In the Years 1843, 1844, 1845 & 1846 with the Report and Extracts from the Correspondence of the Enniscorthy Hydropathic Society*, London 1847.

GREENOUGH, Frances Boott (ed.), *Letters of Horatio Greenough to his Brother, Henry Greenough. and some Contemporary Correspondence*, Boston 1887.

GREENOUGH, Frances Boott (ed.), *Letters of Horatio Greenough to his Brother, Henry Greenough. and some Contemporary Correspondence*, Boston 1887.

LENDEROVÁ, Milena – PLŠKOVÁ, Jarmila (ed.), Gabriela ze SCHWARZENBERGU, *Krátká cesta životem a Evropou*, Praha 2006.

SAPIEHA, Leon, *Wspomienia z lat 1803–1863*, Lwów 1914.

SUDOLSKI, Zbigniew (ed.) *Świadek epoki. Listy Elizy z Branickich Krasieńskiej z lat 1835-1876*, Tom. I. Listopad 1835 - czerwiec 1848, (Listy nr. 1 - 425), Warszawa 1995.

SUDOLSKI, Zbigniew (ed.), Zygmunt KRASIŃSKI, *Listy do Augusta Cieszkowskiego, Edwarda Raczyńskiego, Bronisława Trentowskiego*, Tom I. – II, Warszawa 1988.

SUDOLSKI, Zbigniew (ed.), Zygmunt KRASIŃSKI, *Listy do Konstantego Gaszyńskiego*, Warszawa 1971.

TARNOWSKI, Stanilaw (ed.), *Listy do Krasieńskiego*, Warszawa 1927.

TARNOWSKI, Stanilaw (ed.), *Listy do Reeva*, Lwow 1928.

ZAMOYSKA, Jadwiga, *Wspomienia*, Londyn 1961.

V.2.2 Periodika

Allgemeine Wasser-Zeitung, ročník 1838.

American Phrenological Journal and Miscellany, ročník 1847.

Blätter für literarische Unterhaltung, ročník 1840.

Der Wasserfreund oder Allgemeine Zeitschrift zur Beförderung der Wasserheilkunde, ročník 1840.

Die Allerneusten Wasserkuren. Eine Heilschrift für Jedermann, ročník 1829-1841.

Die Grenzboten. Zeitschrift für Politik und Literatur, ročník 1847.

Fraser's Magazine for Town and Country, ročník 1842.

Harper's New Monthly Magazine, ročník 1858.

Hygea, Zeitschrift besonders für Heilunst. Nebst einem kritischen Repertorium der gesammten in- und ausländischen Journalistik und Literatur der Homöopathie und der dahin einschlagenden Wissenschaften, ročník 1836-1839.

Květy, Národní zábavník pro Čechy, Moravany a Slováky, ročník 1840-1842.

Medicinisches Correspondenz-Blatt des Württembergischen Ärztlichen Vereins, ročník 1845.

Medicisch-chirurgische Zeitung fortgesetzt von D. Johann Nepomuck Ebrhart, Edeln von Ebrhartstein, ročník 1838.

Neue Bürger- und Bauern- Zeitung, ročník 1836.

Oberschlesischer Bürgerfreund, ročník 1832.

Quarterly Homoeopathic Journal, ročník 1849.

Schlesische Tageblatt, ročník 1882.

The Water Cure Journal and Hygienic Magazine, ročník 1847-1850.

V.2.3. Slovníky a schématismy

Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 5, Leipzig 1877.

Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 24, München 1886.

Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 51, 1906.

Hof und Staats Schematismus der röm. kaiserl. auch keiserl. königl. und erzherzoglichen Haupt und Residenz Stadt Wien, Wien 1797.

KNOLZ, Joseph Johann, *Darstellung der Medicinal-Verfassung in den k.k. Staaten Oesterreichs, in Beziehung den Wirkungskreis der Kreiswundärzte, der Civilstadt und Landwundärzte, und der Landesthierärzte*, Wien 1829.

NADER, Josef, *Medicinal Schematismus der österreichischen Monarchie*, Wien 1848.

Ottáv slovník naučný, díl 24, Praha 1906.

Schriften der historisch-statistischen Sektion der k.k. mähr, schles, Gesellschaft des Ackerbandes, der Natur- und Landeskunde, Brünn 1856.

Slovník česko-německý Josefa Jungmana. Díl II. K-O, Praha 1836.

SVOBODA, Johann, *Die Zöglinge der Wiener-Neustädter Militär-Akademie*, Wien 1870.

WEIDMANN, F. C., *Der Troppauer Kreis im Herzogthum Schlesien*, Wien 1840.

V.2.4. Dobová literatura

BEHLEN, Stephan, *Allgemeine Forst- und Jagd- Zeitung, Fünfte Jahrgang*, Johann David Sanerländer, Frankfurt am Main 1836.

BERGIUS, Peter Jonas, *Von dem Nutzen der kalten Bäder*, Marburg 1793.

BLUMMENTRITT, S. W. (ed.), *Das österreichische Strafgesetz über schwere Polizei-Übertretungen vom 3. September 1803, sammt den hierzu bis Mai 1844 nachträglich erschienen Gesetzen und Verordnungen*, Erster Theil, Wien 1846.

BLUMMENTRITT, St. W. (ed.), *Das österreichische Strafgesetz über schwere Polizei-Übertretungen vom 3. September 1803, sammt den hierzu bis Mai 1844 nachträglich erschienen Gesetzen und Verordnungen*, Erster Theil, Wien 1846.

BRAND, Theodor *Die Wassercuren des Vinzenz Priessnitz zu Gräfenberg in Oesterreich-Schlesien*, Breslau 1833.

BRYANT, William, *Bryant's Letters of a Traveller, Or, Notes of Thing Seen in Europe and America*, George P. Putnam, New York 1851.

Bücher - Verzeichnis der Privat.Bibliothek des V. Priessnitz zu Gräfenberg, Freiwaldau 1863.

CLARIDGE, R. T. *Abstract of Hydropathy; or The Cold Water Cure, as Practiced by Vincent Priessnitz at Graefenberg, Silesia, Austria*, James Madden, London 1843.

CLARIDGE, R. T., *Hydropathy; The Cold Water Cure, as Practiced by Vincent Priessnitz, at Graefenberg, Silesia, Austria*, London 1842.

CURRIE, James *Über die Wirkungen des kalten und warmen Wassers als eines Heilmittels im Fieber und in anderen Krankheiten*, Leipzig 1801.

Das letzte Zuflucht oder der Naturarzt Johann Schorbth und dessen Heilmethode, Breslau 1844.

Der Curgast Deutscher Kaltwasserheilanstalten. Ein Handbuch für Alle, welche Kaltwasserheilanstalten gebrauchten und sich über deren Entstehung, Lage, Oertlichkeit, Einrichtung, Frequenz und Erfolge gründlich unterrichten wollen, Leipzig 1845.

Die Heilkräfte des kalten Wassers nachgewiesen durch hundert Erfahrungsätze berühmter Aerzte älterer und neuerer Zeit, Nördlingen 1839.

Die Resultate der Wassercur zu Gräfenberg, Leipzig 1837.

DIETRICH, E. B.: *Gräfenberg, wie es ist, oder: Die Wasserheilanstalten des Herrn Vincenz Priessnitz zu Gräfenberg und des Herrn Joseph Weiss zu Freywaldau, nach den neuesten Beobachtungen und Nachrichten treu und wahr dargestellt*, Neisse und Rawicz 1840.

DIETRICH, E. B.: *Der Priessnitz-Brunnen am Gräfenberg bei Freivaldau im kaiserlich österreichischen Schlesien*, Hayn 1842.

DÖRING, Reinhold, *Natur und Leben in Gräfenberg*, Brieg 1836.

Dr. Johann Georg Krünitz's ökonomisch-technologische Encyclopädie, oder allgemeines System der Staats-, Stadt-, Haus-, und Landwirthschaft, und der Kunstgeschichte in alphabetischer Ordnung. Zweihundert und vierunddreissigster Theil, welcher die Artikel Wasserbetoni bis Wassersucht enthält, Berlin 1856.

EDWARDS, William Frédéric, *De l'influence des agens physiques sur la vie*, Paris 1824.

EHRENBERG, Heinrich, *Ansichten über die Gräfenberger Wassercuren begründet auf einen längern Aufenthalt daselbst*, Leipzig 1840.

ERB, J., *Der Wahre Gesundbrunnen und die wahre Heilmethode. Oder: In welchem Kurorte und durch welche Kurregeln wird ein Kranker am schnellsten und radikal geheilt?* Wien 1853.

ERISMANN, Adolf, *Über den gegenwärtigen Stand der Hydrotherapie. Ein Beitrag zur wissenschaftlichen Begründung des Priessnitz'schen Heilverfahrens. Nebst einem Anhang: Die Ergebnisse des hydrotberapeutischen Heilverfahrens in der Wasserheilanstalt Brestenberg am Hallthyersee*, Baden 1846.

FERRO, Pascal Joseph de, *Vom Gebrauche der kalten Bäder*, Wien 1781.

FINK, Ernst, *Die Heilanstalten von ihrer kirchlichen Seite*, Karl Winter, Heidelberg 1852.

FRANK, Johann Peter, *System eine vollständlichen medicinischen Polizey*, Bd. 3, Mannheim 1783.

FRANK, Johann Peter, *System eine vollständlichen medicinischen Polizey*, Bd. 4, Mannheim 1783.

FRANKCE, H., *Outlines of a New Theory of Disease, Applied to Hydropathy, Showing That Water is The Only True Remedy. With Observations on the Errors Committed in The Practice of Hydropathy: Notes on the Cure of Cholera by Cold Water; and a Critique on Priessnitz's Mode of Treatment*, New York 1849.

Gelehrte Anzeigen. Herausgeben von Mitgliedern der k. bayer. Akademie der Wissenschaften, Bd. 18., München 1844

GLEICH. *Ueber die Nothwendigkeit einer gänzlichen Umgestaltung der sogenannten Heilwissenschaft unserer Tage. Mit Ernst Mahner's Gesundheits- Evangelium und einer Kritik seiner Lehre. Nebst einem Anhang von Aufsätzen gemischten Inhalts*, Augsburg 1848.

GRABAU, W, *Diätetische Betrachtungen mit besonderer Rücksicht auf die Wassercur*, Hamburg 1851.

GRANICHSTAEDTEN, Sigmund Michael, *Handbuch der Wasserheillehre (Hydriasiologie) oder des naturgemässen geregelten Heilverfahrens mit kaltem Wasser*, Wien 1837.

GREENOUGH, Henry, *Ernest Caroll, or Artist-Life in Italy. A Novel in Three Parts*, Boston 1858.

GUILLERVILE, J. L. Fourcroy de, *Les Enfants élevés dans l'orde de la nature*, Paris 1774.

HAHN, Johann Sigmund, *Unterricht von Kraft und Wirkung des frischen Wassers in die Leiber der Menschen*, Breslau 1738.

HAHNEMANN, Samuel, *Anleitung, alle Schäden und faule Geschwüre gründlich zu heilen*, Leipzig 1784.

HAHNEMANN, Samuel, *Homeopatie. Organon léčebného umění*, Praha 1993.

Handbuch für Reisende durch Deutschland und den Oesterreichischen Kaiserstaat. Nach eigener Anschauung und den besten Hilfsquellen, Coblenz 1842.

Hannoversche Annalen für die gesamte Heilkunde. Eine Zeitschrift, Bd. 5., Hannover 1840.

HÄRDTL, August Freiherr von, *Die Heilquellen und Kurorte des Oesterreichischen Kaiserstaates und Ober-Italien's*, Wien 1862.

HELD-RITT, Ernst von, *Priessnitz auf Gräfenberg oder treue Darstellung seines Heilverfahrens mit kaltem Wasser. Ein Handbuch für Alle, welche Gräfenberg besuchen, und die Wassercur dort*

oder in der Heimath brauchen wollen; so wie für Jene, welche dort Heilung fanden. Nebst topographische Beschreibung von Gräfenberg und seiner Umgebung, Wien 1837.

HERCZEGY, Moriz, *Memoiren aus dem Reisetagebuch eines ungarischen Arztes, mit besonderem Hinblick auf Österreich und Ungarn wie es war und provisorisch ist*, Wien 1850.

HERDER, Johann Gottfried von, *Ideen zur Geschichte der Menschheit*, Bd. 1, Leipzig 1869.

HERMANN, Wilhelm, *Neueste Erfahrungen über die Heilkraft des kalten Wassers, eine Denkschrift betreffend den Vincenz Priessnitz zu Gräfenberg bei Freivaldau im Sudeten-Gebirge von Oesterreichisch-Schlesien, so wie seine Heil-Anstalt und Methode, das kalte Wasser bei inneren und äusseren Krankheiten des menschlichen Körpers als Heilmittel anzuwenden*, Neisse und Leipzig 1835.

HIRSCHEL, Bernhard, *Hydriatica oder Begründung der Wasserheilkunde auf wissenschaftliche Prinzipien, Geschichte und Literatur*, Leipzig 1840.

HORNER, Franz, *Auszug aus dem Commissionsberichte über die Kaltwasserkuren des V. Priessnitz zu Gräfenberg*, München 1840.

HUFELAND, Christoph Wilhelm, *Die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern*, Jena 1796.

HUFELAND, Christoph Wilhelm, *Erinnerung an die Bäder*, Weimar 1801.

HUFELAND, Christoph Wilhelm, *Lehrbuch der allgemeinen Heilkunde*, Berlin 1817.

JAHN, C. F., *Illustriertes Reisebuch. Ein Führer durch Deutschland, die Schweiz, Tyrol, Italien und nach Paris, London, Brüssel, Amsterdam, Kopenhagen, Stockholm, Warschau*, Berlin 1847.

Johann Schroth's des Naturarztes Heilmethode und ihre ausgezeichneten Erfolge, Leipzig 1859.

KADNER, Paul, *Die Diätetik in ihren Heilbeziehungen zum Kranksein nebst Grundlinien eines einfachen rationellen diätetischen Heilverfahrens auf Grundlage des sogenannten Schroth'schen Heilmethode nach eignen Beobachtungen und Erfahrungen für Aerzte und gebildete Nichtärzte gezeichnet*, Heinrich Matthes, Leipzig 1853.

KAPP, Ernst, J. H. Rausse. *Der Reformator der Wasserheilkunde*, Hamburg 1850.

KIRMSE, Karl Eduard, *Kalt Wasser, die einfachste Gabe der Natur zur Heilung von Körper- und Seelenkrankheiten*, Altenburg 1842.

KOCH, August, *Das kalte Wasser. Wo ist es anzuwenden, wo nicht? Geschichte der Wasser-Heilkunde, diätetische Benutzung des kalten Wassers, Darstellung der Wichtigsten Krankheitsformen nach ihren charakteristischen Erscheinungen nebst ihrer zweckdienlichsten Behandlung. Als zweckmässiges Haus- und Hülfsbuch für alle Stände nach den besten und neuesten Quellen und nach eigener mehrjähriger Erfahrung bearbeitet*, Leipzig 1838.

KOCH, E. J. *Abhandlung über Mineralquellen in allgemein wissenschaftlicher Beziehung und Beschreibung aller in der Oesterreichischen Monarchie bekannten Bäder und Gesundbrunnen in topographischer, historischer, physikalisch-chemischer und medicinischer Beziehung*, Wien 1843.

KRAUSE, Wilhelm, *Allgemeine und Specielle Hydrotherapie, oder die Grundsätze des Priessnitz'schen Heilverfahrens im Allgemeinen, wie in's Besondere bei Behandlung der einzelnen Krankheiten zum praktischen Gebrauch*, Stuttgart 1851.

KRÖBER, Adolph Heinrich, *Priessnitz in Gräfenberg und seine Methode das kalte Wasser gegen verschiedene Krankheiten des menschlichen Körpers anzuwenden für Aerzte und Nichtärzte*, Breslau 1833.

KRÖBER, Adolph Heinrich, *Priessnitz in Gräfenberg und seine Methode das kalte Wasser gegen verschiedene Krankheiten des menschlichen Körpers anzuwenden für Aerzte und Nichtärzte*, 2. Aufl., Breslau 1836.

KYPKE, Moritz, *Die diätetische Heil-Methode ohne Arznei und ohne Wasserkur ausführlich beschreiben nach dem Verfahren des Naturarztes Schroth. Erster Theil. Heilung der chronischen oder langwierigen (Unterleibs- und Haut-) Krankheiten unter Herstellung eines gesunden Magens und einer kräftigen Verdauung*, Berlin 1861.

LAUBE, Heinrich, *Reisenovellen*, Bd. 4, Mannheim 1836.

LERSCH, B. M. *Geschichte der Balneologie, Hydropisie und Pegologie oder des Gebrauches des Wassers zu religiösen, diätetischen und medicinischen Zwecken. Ein Beitrag zur Geschichte des Cultus und der Medizin*, Würzburg 1863.

MAUTHNER, Ludwig Wilhelm, *Die Heilkräfte des kalten Wasserstrahls. Mit einem Rückblick auf die Geschichte und mit besonderer Rücksicht auf das Staubregenbad und kalte Baeder*, Wien 1837.

MAUTHNER, Ludwig Wilhelm, *Die Heilkräfte des kalten Wasserstrahls, Mit einem Rückblick auf die Geschichte und mit besonderer Rücksicht auf das Staubregenbad und kalte Baeder*, Wien 1837,

MOIJSISOVICS, Georg, *Darstellung einer sicheren und schnellen Heilmethode der Syphilis durch Jodpräparate*, Wien 1845.

MUNDE, Carl, *Die Gräfenberger Wasserbeilanstalt und die Priessnitzsche Curmethode. Nebst einer Anweisung, die am häufigsten vorkommenden Krankheiten, als: Gicht, Rheumatismus, Skrofeln, Syphilis, Hämorrhoiden, Fieber, Entzündungen, Influenza und eine Menge anderer*

chronischer und acuter Uebel, durch Anwendung des kalten Wassers mit Schwitzen, nach der Gräfenberger Curmethode gründlich zu heilen. Ein Handbuch für diejenigen, welche nach Gräfenberg oder irgend einer andern Kaltwasserheilanstalt zu geben oder auch die Cur zu Hause zu gebrauchen gesonnen sind, so wie für alle Kranke, die gesund werden und für Gesunde, die es bleiben wollen, Leipzig 1840.

MUNDE, Carl, *Genauere Beschreibung der Gräfenberger Wasserheilanstalt und der Priessnitzsche Curmethode, Leipzig 1839.*

MUNDE, Carl, *Hydrotherapie oder die Kunst, die Krankheiten des menschlichen Körpers durch Wasser, Luft, Bewegung und Diät zu heilen und durch eine naturgemässe Lebensweise zu verbütern. Ein Handbuch für Nichtärzte. Neunte umgearbeitete Abhandlung über Schwangerschaft, Geburt, Wochenbett und Erziehung der Kinder in der ersten Lebenszeit, Leipzig - New York 1853.*

MUNDE, Carl, *Memoiren eines Wasserarztes, Ester Band, Dresden und Leipzig 1844.*

NOWACK, Karl Gabriel. *Schlesisches Schriftsteller- Lexikon oder bio- bibliographisches Verzeichniss der im zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts lebenden schlesischen Schriftsteller, Breslau 1836.*

OERTEL – KOLB – KIRCHMAYR, *Anweisung zum Heilsamen Wassergebrauche für Menschen und Vieh in den gangbarsten Krankheiten und Leibesgebrechen, Ein Hilfsbuch für Aerzte, Chirurgen und Hebammen, Prediger, Schullehrer, Ortsvorsteher, Gutsbesitzer und alle Landbewohner in solchen Gegenden, wo keine Aerzte sind, Nürnberg 1835.*

OERTEL, Eucharius Ferdinand Christian, *Die Freuden und Leiden der Wasserheilkunde, Ein Spiegel für Aerzte und Nichtärzte, Nürnberg 1838.*

OERTEL, Eucharius Ferdinand Christian, *Geschichte der Wasserheilkunde von Moses bis auf unsere Zeiten: zum Beweise, dass das frische Wasser ein Allheilmitel ist*, Leipzig 1835.

OERTEL, Eucharius Ferdinand Christian, *Kurzer Bericht von den seitherigen Wasserkeuren an Menschen und Vieh für Alle, welchen Gesundheit lieb und Krankheit unlieb ist, In der Stadt und auf dem Lande*, Nürnberg 1835.

OERTEL, Eucharius Ferdinand Christian, *Meine Land- und Wasserreise von Ansbach über München, Passau, Wien, Brünn und Ölmütz nach Gräfenberg zum Herrn Wasserdoktor Vincenz Priessnitz im Juli und August 1836*, Nürnberg 1837.

OERTEL, Eucharius Ferdinand Christian, *Pater Bernhard, ein Kapuziner als weltberühmter Eiswasser- Doktor*, Leipzig und Naumburg 1834.

OERTEL, Eucharius Ferdinand Christian, *Unterricht von der Heilkraft des frischen Wassers von Dr. Joh. Sigm. Hahn*, Nürnberg 1834.

OERTEL, Eucharius Ferdinand Christian, *Vincenz Priessnitz oder Aufruf an alle Staatsregierungen Deutschland zur Errichtung von Wasserheilanstalten*, Leipzig 1834.

OESTERLEN, Friedrich, *Handbuch der Heilmittellehre*, Tübingen 1847.

Oesterreichischer Bürger-Kalender für das Jahr 1847, Ein zu fortwährendem Gebrauche bestimmtes Lese-, Nachschlage- und Bibliothek- Buch herausgeben von einer Gesellschaft, Wien, [s.d.]

OTT, Franz Andreas, *Die Kunst wohlfeil zu kuriren und die meisten Apotheken entbehrlich zu machen, Ein Beitrag zur Feststellung des Verhältnisses der Apotheker zu den Aerzten, der ärztlichen Kunst, dem Publikum und Staate*, Augsburg 1845.

PESCHEL, Franz, *Vinzenz Priessnitz*. In: Kurort Gräfenberg. Freiwaldau 100 Jahre. III. Beilage des Tageblattes „Sudeten Rundschau“, Troppau (s.d.).

Priessnitz und die Kurgäste zu Gräfenberg, Besonderer Abdruck der Breslauer Zeitung Nr, 301, 302, 303 und 333, Breslau 1851.

RAUSSE, J. H., *Anleitung zur Ausübung der Wasserheilkunde*, Leipzig 1850.

RAUSSE, J. H., *Der Geist der Gräfenberger Wasserkur*, Zeitz 1839.

RAUSSE, J. H., *Der Gräfenberger Wasserarzt*, Leipzig 1838.

RAUSSE, J. H., *Miscellen zur Gräfenberger Wasserkur*, Leipzig 1839.

RAUSSE, J. H., *Über die gewöhnlichen ärztlichen Missgriffe beim Gebrauch des Wassers als Heilmittel, Nebst einer Abhandlung über die Aufsaugung und Ablagerung der Gifte und Medikamente um lebenden animalischen Körper, und einer Kritik der Kurmethode des Vincenz Priessnitz*, Zeitz 1847.

RAUSSE, J. H., *Wasser thut 's freilich! Miscellen zur Gräfenberger Wasserkur*, 2 Aufl., Zeitz 1840.

RAUSSE, J. H., *Über die gewöhnlichsten ärztlichen Mißgriffe beim Gebrauch des Wassers als Heilmittel*, Leipzig 1847.

REGENHART, Jakob, *Die orientalische Cholera, Populär wissenschaftliche Skizze dieser Weltseuche, nebst einem Anhang, enthaltend: Systematische Behandlung der Cholera mit kaltem Wasser*, Wien 1849.

RECHBERG und ROTHENLÖWEN, Karl Graf von, *Allgemein-medizinisch- und hydratisch-kritische Beleuchtung des Auszuges aus dem Commissions-Berichte des Prof, honor, Dr, Horner über die Gräfenberger Kurmethode*, München 1841.

RECHBERG UND ROTHENLÖWEN, Karl Graf von, *Der von Professor Dr, Horner in München über Priessnitz's Heilmethode, Neue kritische Beleuchtung*, München 1841.

RICHTER, Carl Wilhelm Adolph., *Versuch zur wissenschaftlichen Begründung der Wasserkuren*, Friedland 1838.

RICHTER, Carl Wilhelm Adolph, *Offene Empfehlung der Wasserkuren*, Friedland 1839.

RICHTER, Hermann Eberhard, *Organon der physiologischen Therapie, Das ärztliche Verfahren auf natur- und venunftgemässen Grundlagen als selbständige Lehre*, Leipzig 1850.

ROSER, Franz Moritz, *Die Erfolge des Wassers als Heilmittel in acuten Krankheiten, gestützt auf Wissenschaft und Erfahrung*, Prag 1859.

ROUSSEAU, Jean-Jacques, *Emil, čili o vychování*, díl 1, Praha 1910.

ROUSSEAU, Jean-Jacques, *Rozprawy*, Praha 1989.

Jean Jaccques ROUSSEAU, *Vyžnání*, Praha 1978.

RUPPRICHT, Siegfried, *Ehrenrettung des Vincenz Priessnitz und seines Heilverfahrens oder Beleuchtung des Ansichten des Dr, Ebnbergs über die Gräfenberger Wasserkuren*, Breslau 1840.

SELINGER, Engelbert Maximilian, *Gräfenberg. Einladungen. Mittheilungen. Betrachtungen*, Wien 1841.

SELINGER, Engelbert Maximilian, *Vincenz Priessnitz. Eine Lebensbeschreibung*, Wien 1852.

SHEW, Joel, *Hydropony; or, The Water-Cure: Its Principles, Modes of Treatment, Compiled as Part from the Most Eminent Authors, Ancient and Modern, on the Subject: together with an Account of the Latest Methods Adopted by Priessnitz*, New York 1851.

SHEW, Joel, *The Hydroponic Family Physician, A Ready Prescriber and Hygienic Adviser with Reference to the Nature, Causes, Prevention, and Treatment of Diseases, Accidents, and Casualties of Every Kind*, New York 1857.

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph, *Drobné spisy a fragmenty*, Praha 2004.

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph, *Drobné spisy a fragmenty*, Praha 2004.

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph, *Filozofická zkoumání bytnosti lidské svobody a s tím souvisejících předmětů*, Praha 1992..

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph, *Filozofická zkoumání bytnosti lidské svobody a s tím souvisejících předmětů*, Praha 1992.

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph, *Ideje k filozofii přírody (1796-1797)*, Praha 1997.

SCHLEGEL, Franz, *Die verschiedenen Methoden der Heilkunst, Populäre Vorträge, Allopathie, Hydroponie, Homöopathie, Symptomie, Diätetik, Dynamische Heilmethode, Volksmedizin, Mystische Heilmethoden, Heilkraft der Natur*, Leipzig 1853.

SCHNIZLEIN, Eduard, *Beobachtungen, Erfahrungen und ihre Ergebnisse zur Begründung der Wasserheilkunde, Hauptsächlich in Folge allerhöchsten Willens nach einem längeren Aufenthalte in der Wasserheilanstalt des V. Priessnitz zu Gräfenberg*, München 1838.

SCHREBER, Daniel Gottlob Moritz, *Die Kaltwasser- Heilmethode in ihren Grenzen und ihrem wahren Werthe, Nach der Summe der bis jetzt gelieferten Resultate wissenschaftlich-praktisch geprüft*, Bernhardt Hermann, Leipzig 1842,

SCHULZE, August, *Die Heilsamen Wirkungen des kalten Wassers, Und wie dasselbe in den mannichfachen Krankheitszuständen als das sicherste und wohlfeilste Heilmittel anzuwenden ist, Eine nützliche Schrift für Jedermann*, Quedlinburg - Leipzig 1835.

SMITH, Adam, *Bohatství národů. Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, Praha 2002.

STAPF, Ernst, *Archiv für die Homöopathische Heilkunst*, Leipzig 1835.

STRAHL, Moritz, *Die Kaltwasserkuren in ihrem Einflusse auf die verschiedenen Formen der Unterleibskrankheiten*, Berlin 1842.

STUHLMANN, Caesar W, *Grundzüge der Hydrotherapie*, Hamburg 1850, .

The Water-Cure in America, Over Three Hundred Cases of Various Diseases Treated with Water, by Drs, Wesselboeft, Shen, Bedortha, Shieferdecker, Trall, Nichols, and Others; with Cases of Domestic Practice; designed for Popular as well as Professional Reading, New York 1852.

THEDEN, Johann Christian Anton, *Neue Bemerkungen und Erfahrungen zur Bereicherung der Wundarzneykunst und Medizin*, Berlin - Stettin 1771.

TISSOT, Samuel Auguste André David, *De valitudine litteratorum*, Laussane 1776.

VETTER, August, *Theoretisch-praktisches Handbuch der Heilquellenlehre, Nach dem neuesten Standpunkte der physikalischen und physiologischen Wissenschaften, so wie nach eigenen ärztlichen Erfahrungen*, Berlin 1838.

WALDE, Philo vom: *Josef Schindler als Nachfolger von Vinzenz Priessnitz in Gräfenberg*, Berlin 1891.

WALDE, Philo vom: *Vinzenz Priessnitz als Begründer und Naturheilverfahrenes*, Berlin 1899.

WALDE, Philo vom: *Vinzenz Priessnitz, Sein Leben und sein Wirken*, Berlin 1899.

WEISS, Joseph, *Handbuch der Wasserheilkunde für Aerzte und Laien, die sich über den jetzigen Stand dieser Wissenschaft gründlich und unparteiisch unterrichten wollen, Zugleich ein Rathgeber für Alle, welche eine Wasserkur in einer Anstalt oder zu Hause gebrauchen wollen oder gebraucht haben, Nebst einem Anhang über zweckmässige Anlage von Wasserheilanstalten, Resultate zwölfjähriger in Gräfenberg und Freywaldau gemachter Erfahrungen*, Leipzig 1844.

WEND, von Friedolin, *Die letzte Saison unter Priessnitz*, Freiwaldau 1886.

WETZLER, Johann Evangelist, *Meine wunderbare Heilung von beispielloser Hautschwäche und Geneigtheit zu Erkältungen durch eine Sonnambule mittelst Waschungen mit einer Campherseife nebst Bemerkungen über den Nutzen und Gebrauch der Campherseife und über Kaltwasserkuren*, Augsburg 1843.

WILSON, James, *The Practice of the Water Cure, with Authenticated Evidence of its Efficacy and Safety*, London 1844.

WILSON, James, *The Water Cure, A Practical Treatise on the Cure of Diseases by Water, Air, Exercise, and Diet: Bring a New Mode of Restoring injured Constitutions to robust health, for the Radical Cure of Dyspeptic, Nervous, and Liver Complaints, tic Dolourux., Gout and Rheumatism, Scrofula, Syphilis, and their Consequences, Diseases Peculiar to Women and Children, Fevers, Inflammations, etc*, Fourth Edition, London 1842.

WINTERNITZ, Wilhelm, *Hydrotherapie auf Physiologischer und klinischer Grundlage. Vorträge für praktische Ärzte und Studierende*, Bd. I-II, Wien 1877-1880.

ZEISSL, Hermann, *Lehrbuch der constitutionellen Syphilis für Aerzte und Hörer der Medicin*, Erlangen 1864.

ZOCZEK, C, *Triumph der Heilkunst mit kaltem Wasser, oder Ruf an alle Menschen zum zweckmässigen Gebrauch des kalten Wassers, Mit einer Erklärung der Krankheitsursachen und Aufführung der sichersten Gegenmittel, Nebst einem Anbange, enthaltend: Viele Beispiele vollkommen gelungener Wasserkuren*, Leipzig 1836.

ZOCZEK, C, *Triumph der Heilkunst mit kaltem Wasser, oder Ruf an alle Menschen zum zweckmässigen Gebrauch des kalten Wassers, Mit einer Erklärung der Krankheitsursachen und Aufführung der sichersten Gegenmittel, Nebst einem Anbange, enthaltend: Viele Beispiele vollkommen gelungener Wasserkuren*, Hartlebens Verlagsexpedition, Leipzig 1836.

V.2.4. Tištěné seznamy lázeňských hostů

Státní okresní archiv Jeseník, Rodinný archiv Priessnitz-Ripper

Verzeichniss der Badegäste in Gräfenberg, Troppau 1837.

Verzeichniss der Badegäste in Gräfenberg, Troppau 1838.

Übersicht der P. T. Kurgäste in der Wasserkuranstalt zu Gräfenberg, Troppau 1840.

Liste der im Jahre 1841 zu Gräfenberg, Freivaldau, Böhmischdorf und Lindewiese angekommen und abgereisten Kurgäste, Troppau 1841.

Liste der im Jahre 1842 zu Gräfenberg, Freivaldau, Böhmischdorf und Lindenwiese angekommen und abgereisten Kurgäste, Troppau 1842.

Liste der im Jahre 1843 zu Gräfenberg, Freivaldau, Böhmischdorf und Lindenwiese angekommen und abgereisten Kurgäste, Troppau 1843.

Liste der im Jahre 1844 zu Gräfenberg, Freivaldau, Böhmischdorf und Lindenwiese angekommen und abgereisten Kurgäste, Troppau 1844.

Liste der im Jahre 1845 zu Gräfenberg, Freivaldau, Böhmischdorf und Lindenwiese angekommen und abgereisten Kurgäste, Troppau 1845.

Liste der im Jahre 1846 zu Gräfenberg, Freivaldau, Böhmischdorf und Lindenwiese angekommen und abgereisten Kurgäste, Troppau 1846.

Liste der im Jahre 1847 zu Gräfenberg, Freivaldau, Böhmischdorf und Lindenwiese angekommen und abgereisten Kurgäste, Troppau 1847.

Liste der im Jahre 1848 zu Gräfenberg, Freivaldau, Böhmischdorf und Lindenwiese angekommen und abgereisten Kurgäste, Troppau 1848.

Liste der im Jahre 1849 zu Gräfenberg, Freivaldau, Böhmischdorf und Lindenwiese angekommen und abgereisten Kurgäste, Troppau 1849.

Liste der im Jahre 1850 zu Gräfenberg, Freivaldau, Böhmischdorf und Lindenwiese angekommen und abgereisten Kurgäste, Troppau 1850.

Liste der im Jahre 1851 zu Gräfenberg, Freivaldau, Böhmischdorf und Lindenwiese angekommen und abgereisten Kurgäste, Troppau 1851.

Městské muzeum v Mariánských Lázních

Liste der angekommenen Brunnengäste im Marienbad im Jahre 1820, Eger 1820.

Liste der angekommenen Brunnengäste im Marienbad im Jahre 1825, Eger 1825.

Liste der angekommenen Brunnengäste zu Marienbad im Jahre 1830, Eger 1830.

Liste der angekommenen Brunnengäste zu Marienbad im Jahre 1835, Eger 1835.

Liste der im Jahre 1840 angekommenen und abgereisten Kur- und Badegäste in Marienbad, Eger 1840.

Liste der im Jahre 1845 angekommenen und abgereisten Kur- und Badegäste in Marienbad, Eger 1845.

Liste der im Jahre 1850 angekommenen und abgereisten Kur- und Badegäste in Marienbad, Eger 1850.

Regionální muzeum v Teplicích. Sbírka regionální literatury

Liste der angekommenen Kur- und Badegäste in der Badestadt Teplitz im Jahre 1801, Teplitz 1801.

Liste der im Jahre 1805 zu Teplitz angekommenen Kur- und Badegäste und der Wohnungen derselben, Teplitz 1805.

Liste der im Jahre 1810 zu Teplitz angekommenen Kur- und Badegäste und der Wohnungen derselben, Teplitz 1810.

Liste der im Jahre 1815 zu Teplitz angekommenen Kur- und Badegäste und der Wohnungen derselben, Teplitz 1815.

Liste der im Jahre 1820 zu Teplitz angekommenen Kur- und Badegäste und der Wohnungen derselben, Teplitz 1820.

Liste der im Jahre 1825 zu Teplitz angekommenen Kur- und Badegäste und der Wohnungen derselben, Teplitz 1825.

Liste der im Jahre 1830 zu Teplitz angekommenen Kur- und Badegäste und der Wohnungen derselben, Teplitz 1830.

Liste der im Jahre 1835 zu Teplitz angekommenen Kur- und Badegäste, Teplitz 1835.

Liste der im Jahre 1840 angekommenen Kur- und Badegäste in Teplitz, Leitmeritz und Teplitz, 1840.

Teplitzer Badeliste 1845, Leitmeritz und Teplitz 1845.

Teplitzer Badeliste 1850, Teplitz 1850.

Státní okresní archiv Karlovy Vary

Liste der angekommenen Kur- und Badegäste in der königlich Stadt Kaiser-Karlsbad im Jahre 1747, Karlsbad 1747.

Liste der angekommenen Kur- und Badegäste in der königlich Stadt Kaiser-Karlsbad im Jahre 1759, Karlsbad 1759.

Liste der angekommenen Kur- und Badegäste in der königlich Stadt Kaiser-Karlsbad im Jahre 1770, Karlsbad 1770.

Liste der angekommenen Kur- und Badegäste in der königlich Stadt Kaiser-Karlsbad im Jahre 1780, Karlsbad 1780.

Liste der angekommenen Kur- und Badegäste in der königlich Stadt Kaiser-Karlsbad im Jahre 1790, Karlsbad 1790.

Liste der angekommenen Kur- und Badegäste in der königlich Stadt Kaiser-Karlsbad im Jahre 1800, Karlsbad 1800.

Liste der angekommenen Kur- und Badegäste in der königlich Stadt Kaiser-Karlsbad im Jahre 1805, Karlsbad 1805.

Liste der angekommenen Kur- und Badegäste in der königlich Stadt Kaiser-Karlsbad im Jahre 1810, Karlsbad 1810.

Liste der angekommenen Kur- und Badegäste in der königlich Stadt Kaiser-Karlsbad im Jahre 1820, Karlsbad 1820.

Liste der angekommenen Kur- und Badegäste in der königlich Stadt Kaiser-Karlsbad im Jahre 1825, Karlsbad 1825.

Liste der im Jahre 1830 angekommenen Kur- und Badegäste in der königlich Stadt Kaiser-Karlsbad, Karlsbad 1830.

Liste der im Jahre 1835 angekommenen Kur- und Badegäste in der königlich Stadt Kaiser-Karlsbad, Karlsbad 1835.

Liste der P. T. Kur- und Badegäste in Karlsbad, Karlsbad 1840.

Liste der im Jahre 1845 angekommenen und abgereistem Cur- und Badegäste Carlsbad, Karlsbad 1845.

Liste der angekommenen und abgereisten P.T. Curgäste in Karlsbad im Jahre 1850, Karlsbad 1850.

Státní okresní archiv Cheb

Liste der im Jahre 1800 zu Franzensbad angekommenen Kur- und Badegäste und der Wohnungen derselben, Eger 1800.

Liste der im Jahre 1810 zu Franzensbad angekommenen Kur- und Badegäste und der Wohnungen derselben, Eger 1810.

Liste der im Jahre 1819 zu Franzensbad angekommenen Kur- und Badegäste und der Wohnungen derselben, Eger 1825.

Liste der im Jahre 1830 zu Franzensbad angekommenen Kur- und Badegäste und der Wohnungen derselben, Eger 1830.

Liste der im Jahre 1840 zu Franzensbad angekommenen Kur- und Badegäste und der Wohnungen derselben, Eger 1840.

Liste der im Jahre 1850 zu Franzensbad angekommenen Kur- und Badegäste und der Wohnungen derselben, Eger 1850.

V.3. Odborná literatura

ABT, Lukáš, *Atlas jesenických pramenů a jiných drobných památek*, Jeseník 2007.

ACKERKNECHT, Erwin Heinz, *Medicine at the Paris hospital, 1794-1848*, Baltimore 1967.

Aquaviva: Gräfenberg Unterhaltungen von Aquaviva, Freiwaldau 1862.

ARTELT, Walter – RÜEGG, Walter (ed.), *Der Arzt und Kranke in der Gesellschaft des 19. Jahrhunderts*, Stuttgart 1967.

AVERBECK, Hubertus, *Von der Kaltwasserkur bis zur physikalischen Therapie. Betrachtungen zu Personen und zur Zeit der wichtigsten Entwicklungen im 19. Jahrhundert*, Bremen 2012.

BASCHIN, Marion, *Wer lässt sich von einem Homöopathen behandeln? Die Patienten des Clemens Maria Franz von Bönninghausen (1785-1864)*, Stuttgart 2010.

BAJOHR, Frank „Unser Hotel ist judenfrei“. *Bäder-Antisemitismus im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2003.

BAUDRILLARD, Jean, *Dokonalý zločin*, Praha 2001.

BENJAMIN, Marina, (edd.) *Science and Sensibility, Gender and Scientific Enquiry, 1780-1945*, Cambridge 1994.

BEZECNÝ, Zdeněk - LENDEROVÁ, Milena, *Proměny elit v Čechách 1780-1914*, In: Studie k sociálním dějinám 3 (1999), s. 35-39.

BEZECNÝ, Zdeněk, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a počátku 20. století*, České Budějovice 2005.

Bibliografie literatury o vodolčbě a osobnosti Vincenze Priessnitzze a Jobanna Schrotha, Šumperk 1994.

BLÉCOURT, Willem de – USBORNE, Cornelia (ed.), *Cultural Approaches to the History of Medicine. Mediating Medicine in Early Modern and Modern Europe*, New York 2004.

BLOCH, Marc, *Feduální společnost*, Praha 2010.

BOBKOVÁ, Lenka.– NEUDERTO VÁ, Milena (edd.) *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997.

BOTHE, Rolf (Hrsg.), *Kurstädte in Deutschland. Zur Geschichte einer Baugattung*, Berlin 1984.

BOURDIEU, Pierre, *Pravidla umění: vznik a struktura literárního pole*, Brno 2010.

BRADLEY, James – DUPREE, Marguerite, *A Shadow of Orthodoxy? An Epistemology of British Hydropathy, 1840-1858*, *Medical History* 47 (2003), s. 173-194.

BRAUCHLE, Alfred, *Geschichte der Naturheilkunde in Lebensbildern*. Leipzig 1937.

BRAUCHLE, Alfred, *Handbuch der Naturheilkunde*, Leipzig 1942.

BROWN, Callum G., *Postmodernism for Historians*, London 2005

BRYANT, W., *Bryant's Letters of a Traveller; Or, Notes of Things Seen in Europe and America*, New York 1851.

BUCHANAN, Ian, *Michel de Certeau. Cultural Theorist*, London 2000.

BYNUM, W. F. – PORTER, Roy (ed.), *Medical Fringe and Medical Orthodoxy 1750-1850*, London 1987.

BYNUM, W. F. – HARDY, Anne –JACYNA, Stephen –LAWRENCE, Christopher –TANSEY, E. M., *The Western Medical Tradition 1800 to 2000*, Cambridge 2006.

BYNUM, William, *The History of Medicine. A Very Short Intro*, Oxford 2008.

CASEY, Edward S. , *Boundary, Place, and Event in the Spatiality of History*, *Rethinking History* 4 (2007), s. 507-512.

CASEY, Edward S., *From space to place in contemporary health care*, *Social Science & Medicine* 56 (2003), s. 2245-2248.

CERTEAU, Michel de, *Heterologies. Discourse on the Other*, Minneapolis – London 2000.

CERTEAU, Michel de, *The Practice of Everyday Life*, Berkley – London – New York 1984.

COHEN, Anthony P., *Culture As Identity. An Anthropologist's View*, *New Literary History* 1 (1993), s. 195-209.

COOTER, Roger (ed.), *Studies in the History of Alternative Medicine*, Oxford 1988.

CORBIN, Alain *The Lure of the Sea. The Discovery of the Seaside in the Western World 1750-1840*, Cambridge 1994.

CORBIN, Alain, *Narcis a miazma. Puch a společenské představy 18. a 19. století*, Praha 2004.

DARNTON, Robert, *Mesmerism and the End of the Enlightenment on France*, Cambridge 1968.

DARNTON, Robert, *Mesmerism and the End of the Enlightenment on France*. Cambridge 1968.

DAVENPORT-HINES, Richard, *Sex, Death and Punishment: Attitudes To Sex & Sexuality In Britain Since The Renaissance*, London 1990.

DELEUZE, Gilles, *Proust a znaky*. Praha 1999.

DIEPGEN, Paul, *Deutsche Volksmedizin. Wissenschaftliche Heilkunde und Kultur*, Stuttgart 1935.

DIGBY, Anne, *Making a medical living. Doctors and patients in the English market for medicine, 1720-1911*, Cambridge 1994.

DURIE, Alastair J. – BRADLEY, James – DUPREE, Marguerite, *Water is Best. The Hydros and Health Tourism in Scotland 1840-1940*, Edinburgh 2006.

ECKART, Wolfgang Uwe – JÜTTE, Robert, *Medizingeschichte. Eine Einführung*, Köln – Weimar – Wien 2007.

EHRlich, Anna, *Ärzte, Bader, Scharlatane. Die Geschichte der Heilkunst in Österreich*, Wien 2007.

ELIAS, Norbert, *O procesu civilizace. Sociogenetická a psychogenetická zkoumání*, Díl 1-2, Praha 2007.

EBER, Reingard – FUHS, Thomas (ed.), *Bäder und Kuren in der Aufklärung. Medizinalkurs und Freizeitvergnügen*, Berlin 2003.

FOUCAULT, Michel, *Dějiny šílenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*, Praha 1993.

FOUCAULT, Michel, *Dobřížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 1999.

FOUCAULT, Michel, *Power. Essential Works of Foucault, Vol. 3*, New York 2000.

FOUCAULT, Michel, *Vůle k vězení. Dějiny sexuality I*, Praha 1999.

FOUCAULT, Michel, *Zrození kliniky*, Červený Kostelec 2010.

FOUCAULT, Michel, “*Society Must Be Defended.*“ *Lectures at the Collège de France, 1975-1976*. New York 1997.

FREVERT, Ute , *Krankheit als politisches Problem 1770-1880. Soziale Unterschiede in Preussen zwischen medizinischer Polizei und staatlicher Sozialversicherung*, Göttingen 1984.

FREY, Manuel, *Der reinliche Bürger. Entstehung und Verbreitung bürgerlicher Tugenden in Deutschland 1760-1860*, Göttingen 1997.

GANTENBEIN, Urs Leo, *Schwitzkur und Angschweiss. Praktische Medizin in Winterthur seit 1300*, Zürich 1996.

GEVITZ, Norman (ed.), *Other Healers. Unorthodox Medicine in America*, Baltimore – London 1988

GOFFMAN, Erving, *Všichni hraje divadlo. Sebe prezentace v každodenním životě*, Praha 1999.

Grosse Welt reist ins Bad. 1800-1914. Baden bei Wien, Badgastein, Bad Ischl, Franzensbad, Karlsbad, Marienbad, Teplitz, Wien 1980.

GROWKA, Květoslav, *Jeseník*, Praha 2008.

GRÜNER, Oldřich, *Gräfenberg byl první*, Praha 1999.

HÄHNER-ROMBACH, Sylvelyn (ed.), *„Obne Wasser ist kein Heil“. Medizinische und kulturelle Aspekte der Nutzung von Wasser*, Stuttgart 2005.

HARTEN, Hans Ch. – HARTEN, Elke, *Die Verschönerung mit der Natur. Garten, Freiheitsbäume, republikanische Wälder, heilige Berge und Tugendparks in der Französischen Revolution*, Rohwolt 1989.

HELD, Jutta (ed.), *Kultur zwischen Bürgertum und Volk*, Berlin 1983.

HEMBRY, Phylis, *The English Spa 1560-1815: A social history*, Cambridge 1990.

HEMPEL, Sandra, *The Strange Case of the Broad Street Pump. John Snow and the Mystery of Cholera*, Berkley 2007.

HEYLL, Uwe, *Wasser, Fasten, Luft und Licht. Die Geschichte der Naturheilkunde in Deutschland*, Frankfurt am Main 2006.

HILDEBRAND, Gunther, *Balneologie und medizinische Klimatologie*, Bd. 2, *Balneologie*, Berlin 1985.

- HIPPOKRATÉS, *Aforismy; Prognostikon; O vzduchu, vodách a místech*, Praha 1993.
- HLAVAČKA, Milan, *Cestování v éře dostavníku*, Praha 1996.
- HLAVAČKOVÁ, Ludmila – Svobodný, Petr, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*, Praha 2007.
- HRBATA, Zdeněk – PROCHÁZKA, Martin, *Romantismus a romantismy. Pojmy, proudy, kontexty*, Praha 2005.
- JEWSON, N. D., Medical Knowledge and the Patronage System in 18th Century England, *Sociology* 8 (1974), s. 369-385.
- JEWSON, N. D., *The disappearance of the sick man from medical cosmology, 1770–1870*, *Sociology* 10 (1976), s. 225–244.
- JOHNSTON, William M., *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte. Gesellschaft und Ideen im Donauraum 1848 bis 1938*, Wien – Köln – Weimar 2006.
- JONES, Colin –PORTER, Roy (ed.), *Reassessing Foucault. Power, medicine and the body*, London 1994.
- JONES, Kathleen, *Asylums and After. A Revised History of the Mental Health Services, from the Early Eighteenth Century to the 1990s*, London 1993.
- JORDANOVA, Ludmila, *Nature displayed, Gender, Science and Medicine 1760-1820*, London 1999.

JORDANOVA, Ludmila, *Sexual Visions, Images of Gender in Science and Medicine between the Eighteenth and Twentieth Centuries*, Wisconsin 1989.

Jürgen HELFRICHT, *Vincenz Prißnitz (1799-1851) und die Rezeption seiner Hydrotherapie bis 1918, Ein Beitrag zur Geschichte der Naturheilkunde*, Husum 2006.

JÜTTE, Robert – EKLÖF, Motzi – NELSON, Marie C. (ed.), *Historical Aspects of Unvventional Medicine. Approaches, Concepts, Case Studies*, Sheffield 2001.

JÜTTE, Robert, *Geschichte der Alternativen Medizin. Von der Volksmedizin zu den unkonventionellen Therapien von Heute*. München 1996.

JÜTTE, Robert, *Samuel Hahnemann, Begründer der Homöopathie*, München 2005.

Kallenbach, J.: *Zygmunt Krasieński, Zycie i tworczość lat młodych, (1812-1838)*, Tom II, Lwow 1904.

KAUFMANN, Pius , *Gesellschaft im Bad. Die Entwicklung der Badefahrten und der „Naturbäder im Gebiet der Schweiz und im angrenzenden südwestdeutschen Raum (1300-1610)*, Zürich 2009.

KEDDIE, Nikki R. (ed.), *Debating Gender, Debating Sexuality*, New York – London 1996.

KELLY, Michael (ed.), *Critique and Power. Recasting the Foucault/Habermas Debate*, Massachusetts 1994.

KING, Francis X., *Rudolf Steiner and Holistic Medicine*, London – Melbourne – Auckland – Johannesburg 1986.

KNOPPOVÁ, Eva, - KNOPP, Tomáš, *Oázy vody a vzduchu*, Jeseník 2001.

KOČKA, Miloš, *Prameny živé vody*, Praha 1987.

KOČKA, Miloš *Vincenz Priessnitz hospodář a podnikatel*, In: *Severní Morava* 77 (1999), s. 3-15.

KOČKA, Miloš, *Vincenz Priessnitz a jeho rod*, In: *Severní Morava* 52 (1986), s. 44-48.

KOČKA, Miloš – KUBÍK, Alois, *Vincenz Priessnitz: Světový přírodní léčitel*, Štítý 2006.

KÓSA, László, *Badenleben und Kurorte in Österreich-Ungarn*, Budapest 1999.

KŘÍŽEK, Vladimír, *Obrázky z dějin lázeňství*, Praha 1987.

KUHNERT, Reinhold P., *Urbanität auf dem Lande. Badereisen nach Pyrmont im 18. Jahrhundert*, Göttingen 1984.

LABISCH, Alfons – SPREE (ed.), Reinhard, *Medizinische Deutungsmacht im sozialen Wandel des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*, Bonn 1989.

LABISCH, Alfons, *Homo Hygienicus. Gesundheit und Medizin in der Neuzeit*, Frankfurt am Main – New York 1992.

LACHMAYER, Herbert – MATTL-WURM, Sylvia –GARGERLE, Chrisitan (ed.) *Das Bad. Eine Geschichte der Badekultur im 19. und 20. Jahrhundert*, Salzburg - Wien 1991.

LACHMUND, Jens – STOLLBERG, Gunnar (ed.), *The Social Construction of Illness*, Stuttgart 1992.

LACHMUND, Jens – STOLLBERG, Gunnar, *Patientenwelten: Krankheit und Medizin vom späten 18. bis frühen 20. Jahrhundert*, Opladen 1995.

LACHMUND, Jens – STOLLBERG, Gunnar, *Zur medikalen Kultur des Bildungsbürgertums um 1800. Eine soziologische Analyse anhand von Autobiographien*. In: Jahrbuch des Instituts für Geschichte der Medizin der Robert Bosch Stiftung 6 (1989), s. 163-184.

LENDEROVÁ, Milena, *Tragický bál. Život a smrt Pavliny ze Schwarzenbergu*, Praha 2004.

LOETZ, Francisca, *Vom Kranken zum Patienten. „Medikalisierung“ und medizinische Vergesellschaftung am Beispiel Badens 1750-1850*, Stuttgart 1993.

LOUDON, Irvine, *Medical Care and the General Practitioner 1750-1850*, Oxford 1986.

LUDYGA, Sabine, *Geschichte der Naturheilkunde in Bayern im 19. Jahrhundert*, Dissertation am Institut für Geschichte der Medizin, Technische Universität München, München 2004

LYOTARD, Jean-François, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Minneapolis 1984.

MACHAČOVÁ, Jana – MATEJČEK, Jiří, *Nástin sociálního vývoje českých zemí*, Praha 2010.

MATHEUS, Michael (ed.), *Badeorte und Bäderreisen in Antike, Mittelalter und Neuzeit*, Stuttgart 2001.

MAURER, Rudolf, *Baden, schöpfen, amputieren. Die Geschichte der Bader in Baden bei Wien*, Wien 2004.

MERTA, Sabine, *Wege und Irrwege zum modernen Schankheitskult: Diätkost und Körperkultur als Suche nach neuen Lebensstilen 1880-1930*, Stuttgart 2003.

MEYER-CAMBERG, Ernst, *Das praktische Lexikon der Naturheilkunde*, München 1977.

PARRY, Noel – PARRY, José, *The Rise of the Medical Profession. A Study of Collective Social Mobility*, London 1976.

PEAKMAN, Julie, *Lascivious Bodies. A sexual history of the Eighteenth century*, London 2004.

PESCHEL, Franz, *Vinzenz Prießnitz*. In: Kurort Gräfenberg. Freiwaldau 100 Jahre. III. Beilage des Tageblattes „Sudeten Rundschau. Troppau sd., s. 4.

PETRASOVÁ, Taťána – MACHALÍKOVÁ, Pavla, *Tělo a tělesnot v české kultuře 19. století*, Praha 2010.

PFEIFER, Klaus, *Medizin der Goethezeit – Christoph Wilhelm Hufeland und die Heilkunst des 18. Jahrhunderts*, Köln 2000.

POLÁCH, D., *Krajinné úpravy v návaznosti na Lázně Jeseník a městský park v Jeseníku*, In: Komponovaná kulturní krajiny a možnosti její obnovy a zachování, Přednášky z odborného semináře konaného v Olomouci ve dnech 22.-23. dubna 2010, Olomouc 2010, s. 80-93.

PORTER, Dorothy - PORTER, Roy, *Patient's Progress. Doctors and Doctoring in Eighteenth-Century England*, Cambridge 1989.

PORTER, Roy, *Bodies Politic, Disease, Death and Doctors in Britain, 1650-1900*, London 2001.

PORTER, Roy, *Doctor of Society. Thomas Beddoes and the Sick Trade in Late-Enlightenment England*, London – New York 1992.

PORTER, Roy, *Health for Sale. Quackery in England 1660-1850*, Manchester 1989.

PORTER, Roy, *Madness. A Brief History*, Oxford 2002.

PORTER, Roy, *Největší dobrodini lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*, Praha 2001.

PORTER, Roy, *The Patient's View: Doing Medical History from below*, *Theory and Society* 2 (1985), s. 175-198.

POZDENA-TOMBERGER, Angelika, *Die Kurorte und Seebäder an der österreichischen Riviera. Komponenten für die Entwicklung des Fremdenverkehrs in Küstenland*, Diplomarbeit an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Wien 1992.

PRIGNITZ, Horst, *Vom Badekarren zum Strandkorb*, Leipzig 1977.

RIPPER, Johann, *Fünfzig Jahre Gräfenberger Erinnerung besonders an Priessnitz und Dr. Schindler*, Leipzig 1906.

RORTY, Richard, *Contingency, irony, and solidarity*, Cambridge 1989.

ROTHSCHUH, Karl E., *Konzepte der Medizin in Vergangenheit und Gegenwart*, Stuttgart 1978.

ROTHSCHUH, Karl E., *Naturheilbewegung – Reformbewegung – Alternativbewegung*, Stuttgart 1983

SAJNER, Josef - KRÍŽEK, Vladimír: *Odkaz Vincenze Priessnitze z pohledu dějin lékařství*, In: *Severní Morava* 48 (1985), s. 63-65.

SAJNER, Josef - KRÍŽEK, Vladimír: *První americká lékařka E. Blackwellová, Priessnitzova pacientka*, In: Severní Morava 50 (1985), s. 25-29.

SAJNER, Josef - KRÍŽEK, Vladimír, *První literární popis Gräfenberku z pera Heinricha Laubeho v roce 1834*, In: Severní Morava 37 (1979), s.17-26.

SAMUELSEN, Helle –STEFFEN, Vibeke, *The Relevance of Foucault and Bourdieu for Medical Anthropology: Exploring new Sites*. Anthropology & Medicine 11 (2004), Issue 1, s. 3-10.

SANDER, Sabine, *Die Bürokratisierung des Gesundheitswesens. Zur Problematik der „Modernisierung“*, In: Jahrbuch des Instituts für Geschichte der Medizin der Robert Bosch Stiftung 8 (1987), s. 185-218.

SARASIN, Philipp, *Reizbare Maschinen, Eine Geschichte des Körpers 1765-1914*, Frankfurt am Main 2001.

SCHENDA, Rudolf, *Volksmedizin. Was ist das Heute?* Zeitschrift für Volkskunde 69 (1973), s. 189-210.

SCHOENE, Wolfgang, *Alternative Medizin und die Medizin: Zum Kontrast ihrer sozialen Funktionsweisen*. Medizin, Mensch und Gesellschaft 5 (1980), s. 226-233.

SCHWEIG, N., *Gesundheit von Männern, Gesundheit und Krankheit in Briefen 1800-1950*, Stuttgart 2009.

SCHWEIG, Nicole, *Gesundheit von Männern. Gesundheit und Krankheit in Briefen 1800-1950*, Stuttgart 2009.

SLABÁKOVÁ-ŠVARÍČKOVÁ, Radmila, *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007.

SMITH, Russell G., *Medical Discipline. The Professional Conduct Jurisdiction of the General Medical Council, 1858-1990*, Oxford 1994.

SMITH, Virginia, *Dějiny čistoty a osobní hygieny*, Praha 2011.

SOMMER, Hermann, *Zur Kur nach Ems. Ein Beitrag zur Geschichte der Badereise von 1830 bis 1914*, Stuttgart 1999.

STEVENSON, Lloyd G. (ed.), *A Celebration of Medical History*, Baltimore - London 1982.

STOLBERG, Michael, *Homo patiens. Krankheits- und Körpererfahrung in der Frühen Neuzeit*, Köln 2003.

STORCHOVÁ, Lucie, *Pauperate styloque connecti. Utrávení humanistické učenecké komunity v českých zemích*, Praha 2011.

TINKOVÁ, Daniela, „Člověk-stroj“ nebo „člověk citlivý“? K vitalistické fyziologii 18. století a myšlené Jiřího Procházky. In: Karel Černý – Petr SVOBODNÝ (ed.), *Historie Medicina Cultura. Sborník k dějinám medicíny*, Praha 2006, s. 107-132.

TINKOVÁ, Daniela, *Hřích, zločin a sílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.

TINKOVÁ, Daniela, *Kariéra prvních krajských lékařů a chirurgů v Čechách po josefínských reformách (cca 1785-1825)*. Český časopis historický 3/109 (2011), s. 432-487.

TINKOVÁ, Daniela, *Tělo, věda stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010.

TINKOVÁ, Daniela: *V zájmu "přirozených věcí", Genderové identity, "bio-moc" a osvícenská věda*, *Práce z dějin vědy* 6 (2003).

TINZOVÁ, Bohumila, *Hydropat Josef Weiss a jeho synové*. Jeseník 2004.

TURNER, E. S., *Taking the Cure*, London 1967.

TURNER, Terence S., *The social skin*, *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 2 (2012), s. 486-504.

VASTERLING, Veronica, *Body and Language. Butler, Merleau-Ponty and Lyotard on the Speaking Embodied Subject*, *International Journal of Philosophical Studies* 2 (2003), Vol. 11, s. 205–223.

VIGARELLO, Georges, *Wasser und Seife, Puder und Parfüm. Geschichte der Körperhygiene seit dem Mittelalter*, Frankfurt am Main 1988.

Vinzenz Priessnitz (1799-1851), Almanach k 200. výročí narození Vincenze Priessnitze, Jeseník 1999.

WADDINGTON, Ivan, *The Role of the Hospital in the Development of Modern Medicine: A Sociological Analysis*, *Sociology* 2 (1973), s. 211-224.

WALKOWITZ, Judith, *City of Dreadfull Delight. Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London*, Chicago 1992.

WEAR, Andrew (ed.), *Medicine in Society. Historical Essays*, Cambridge 1992.

WEBER, Max, *Sociologie náboženství*, Praha 1998.

WEBER, Max: *Protestantská etika a duch kapitalismu*, In: Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, s. 185-245.

ZUBER, Rudolf, *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*, Ostrava 1966.

Obsah

I. Téma práce a heuristická východiska	1
II. Hypotézy a cíle	4
III. Dosažené výsledky	8
IV. Summary	12
V. Přehled použitých pramenů a literatury	14
V.1. Archivní prameny	14
V.2. Tištěné prameny	16
V.3. Odborná literatura	399